

Розділ 3. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА ПОЛІТИКА

УДК 330.59

Бандур С. І.

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ: ГЕНЕЗА ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

У статті в узагальненому вигляді викладено генезу економічної думки щодо сутності соціального капіталу, теоретико-методологічних підходів до його дослідження; запропоновано авторську трактовку даної наукової категорії відповідно до того чи іншого рівня її розгляду.

I. Вступ. Постановка завдання. Проблеми формування, нагромадження та використання соціального капіталу останнім часом привертають підвищений інтерес як науковців, так і практиків, хоча в західній суспільнознавчій науці на них зверталась увага ще у XV ст. в процесі пошуку шляхів підвищення соціально-економічного розвитку засобами максимально-го використання морально-етичних норм і цінностей.

II. Результати. Слід зауважити, що перші підходи до розвитку численних сучасних теорій соціального капіталу (зокрема, концептуальні засади ефективного забезпечення соціальних потреб людей та високого добробуту у взаємозв'язку з проблемами формування раціональних систем життєзабезпечення населення) були закладені ще в наукових працях французьких та англійських вчених XVI-XVIII ст. (Т. Мора, Т. Кампанелли, Е. Кабе, Ф. Фур'є, Р. Оуена), які вели активний пошук нових форм організації життєдіяльності людей, що дозволяли б створювати належні умови для їх різноманітної трудової діяльності та забезпечення нагальних соціальних потреб. Так, Ф. Фур'є запропонував створення фаланстерів, а Р. Оуен – комун, в яких були б сформовані розвинені соціальні комплекси для обслуговування всіх членів суспільства. За цими проектами групи з 4-5 фаланстерів мали утворювати своєрідні міста майбутнього, здатні забезпечувати достатньо високий рівень життя.

Новий етап еволюції поглядів європейських

вчених на шляхи соціального розвитку країн пов'язаний з формуванням класичної економічної науки, насамперед з ім'ям видатного англійського вченого А. Сміта та появою в 1776 р. його праці «Дослідження про природу та причини багатства народів», в якій викладено концепцію економічного лібералізму з ідеєю розвитку «економічної людини». Серед інших представників класичної політичної економії слід відзначити погляди німецького вченого Г. Шмоллера, який вважав за необхідне досліджувати соціальні аспекти економічного розвитку країни з урахуванням всієї багатогранності та складності суспільних відносин, зважаючи на національні інтереси, традиції, етнічні особливості тощо.

На увагу також заслуговує доктрина соціальних реформ англійського філософа та економіста Дж. Мілля, який вважав, що виробництво і розподіл не є відокремленими сферами, вони взаємно і майже всебічно проникають одне в одного [1, с. 117]. При цьому у відсталих країнах досягнення добробуту, на його думку, можливе шляхом збільшення виробництва, а у розвинених – постійного вдосконалення механізмів розподілу.

У широкий же науковий обіг поняття «соціальний капітал» увійшло порівняно недавно (кінець 80-х – початок 90-х років XX ст.), а на сьогодні його почали активно використовувати в різних дисциплінах (соціології, політології, державному управлінні, економіці, культурології) та громадській політиці.

Щодо методологічних підходів до його вивчення, то їх умовно можна звести до: соціо-антропологічного, соціологічного, культурологічного, нео-інституціонального, старого інституціоналізму і політологічного. Їх головна сутність полягає в наступному.

Соціо-антропологічний підхід був заснований на уявленнях щодо природних прагнень

людей до об'єднання. Згідно теорії Ф. Фукуями, таке прагнення є біологічною основою соціального порядку, а тому соціальний капітал закладено в самій людській природі (природних інстинктах) [2]. Витоки ж соціального капіталу Л. Дж. Ханіфан вбачає в таких людських якостях, як доброзичливість (прихильність), дружба, прагнення співпрацювати, а також в інших подібних соціальних взаєминах між індивідами й усередині родини, що дозволяють створювати соціальні осередки суспільства та забезпечувати соціальним організаціям порядок, інтеграцію, солідарність. У свою чергу Р. Інґлехарт соціальний капітал пов'язує з соціально-психологічними або культурними традиціями і нормами, а саме культурою довіри і терпимості, у якій з'являються великі мережі добровільних асоціацій (в різних сферах діяльності – від економічної за місцем роботи до дозвілєвої активності), що є результатом співдружності людей, які довіряють один одному (в тому числі у випадках, коли довіра – побічний продукт асоціації), в такий спосіб дедалі зміцнюючи взаємну довіру [3].

Соціологічний же підхід розглядає соціальний капітал з точки зору мотивації людської поведінки, тобто як норми, мережі та організації, за допомогою яких індивіди мають користь або вигоду. При цьому, особлива увага приділяється формальним і неформальним соціальним мережам, наголошуючи, зокрема, на значущості останніх у суспільствах з перехідною економікою, коли індивіди для досягнення цілей набагато частіше використовують саме неформальні мережі. Ґрунтовно це питання розкрито американським дослідником Р. Рюзом [4, с. 15-23]).

Стосовно культурологічного підходу то він базується на специфіці формування та функціонування соціального капіталу в різноманітних соціокультурних системах, з характерними для них національних економічних та управлінських моделей.

Суть же **нео-інституціонального підходу** полягає в тому, що люди для забезпечення ефективної взаємодії один з одним здатні раціонально та самостійно виробляти спеціальні структури управління – інституційні конструкції локального узгодження конфліктів. Ці структури управління можуть набувати вигляду рухів, організацій, асоціацій, мереж контрактів тощо. Їх принципова відмінність від суспільних чи державних інститутів полягає в тому, що вони

створюються самими учасниками взаємодії, долучення до них інших учасників добровільне, вони тимчасові (хоча можуть бути і довготривалими) – для задоволення чітко визначених потреб і виконання конкретних завдань, а також в тому, що їх створення та функціонування відбувається без безпосередньої участі держави чи інших органів уповноваженої влади, хоча і в рамках визначених суспільними інститутами. В межах такого підходу соціальний капітал може розглядатися як рівень розвитку самоврядних структур управління процесом взаємодії, або як здатність певного людського осередку (локальної спільноти) до самостійного впорядкування взаємодії.

Стосовно старого інституціоналізму, то головний його постулат полягає в тому, що успішність економічної взаємодії (раціональної, егоїстичної, обмінної та еквівалентної) спирається на певні неекономічні спільності чи подібності (спільна свідомість, спільні цінності, однакові забобони та міфи, традиції, які, по суті, є просто інерцією користування певними правилами без зважування їх придатності саме для поточної ситуації). Саме тому, що ці "спільності та подібності" (інститути) не підлягають безпосередньому економічному обміну (їх не можливо купити і приватизувати) з'являється єдина система координат спільної взаємодії, або колективної дії. Разом з тим, слід підкреслити, що специфіка старого інституціоналізму полягає в тому, що відкидається повна детермінованість поведінки людей інститутами, а його прихильники відстоюють думку, що самі інститути (неекономічні спільності та подібності) не є тими, що нав'язуються зовні, оскільки вони самі є продуктом колективної дії. З урахуванням цього, соціальним капіталом певної спільноти чи суспільства в цілому можна вважати здатність до колективної дії, орієнтованої не на кон'юнктуру матеріальну вигоду, а на формування таких інститутів, які б забезпечували ефективність економічної взаємодії в тривалому періоді.

Щодо політологічного підходу, то він ґрунтується на визначальній ролі соціальних інститутів, соціальних і, зокрема, політичних норм у формуванні людської поведінки, ув'язуючи становлення та прогрес політичної культури суспільства з розвитком громадських організацій. При цьому соціальний капітал розглядається не просто як набір діючих у суспільстві інститутів, а як «клей», що утримує їх разом.

Так, Р. Патнем, припускає, що розвиток демократії передує матеріальному добробуту, а соціальний капітал може розглядатися як передумова економічного розвитку та ефективного управління. На його думку високий рівень матеріального добробуту не спричиняє розвитку соціального капіталу, – навпаки, економічне зростання властиве країнам з розвинутими громадськими стосунками [5].

Доречи, розуміння соціального капіталу як сукупності інститутів, відносин і норм, що формують кількість і якість соціальних взаємодій у суспільстві, нині пропагується і фахівцями Світового Банку, на переконання яких соціальна єдність залишається найважливішим фактором економічного процвітання та сталого розвитку.

Безперечно, розглядаючи генезу економічної думки та методологічні підходи до вивчення соціального капіталу не можна не відзначити наукові праці українського вченого економіста М. Туган-Барановського, В. Парето, Дж. Кейнса, П. Бурдьє, Дж. Коулмена, Л. Дж. Ханіфана, У. Бейкера, А. Портеса, О. Хіршмана, В. Сукачова, Дж. Тернера та багатьох інших.

Їхні розробки є вагомим внеском у розробку теорії соціального капіталу. Наявність розбіжностей у трактуванні цього поняття та підходах до вивчення даної наукової категорії є цілком природним. Адже кожен з науковців розглядав їх в контексті досить широкого спектру питань, своїх власних уявлень щодо процесів та закономірностей суспільного розвитку тощо.

З нашої точки зору, масштаби нагромадження та структура соціального капіталу нині визначають перспективи як економічного процвітання, так і розвитку соціально-політичної сфери суспільства. В цьому контексті потребують невідкладного з'ясування питання змісту соціального капіталу як суспільно-економічної категорії, його структури, джерел, механізму і факторів формування, а також відтворювальних процесів. Глибоких досліджень потребують питання взаємодії територіальних спільнот у вирішенні нагальних проблем соціально-економічного розвитку, характеру та особливостей їх соціальних зв'язків, а також ролі перерозподільних функцій соціального капіталу в системі глобального, національного, регіональних і локальних ринків.

Ми виходимо з того, що розробка сучасної концепції формування соціального капіталу

повинна відбуватися у тісному взаємозв'язку з проблемами трансформації суспільно-економічних відносин на тлі відсутності розвинутої системи соціальних комунікацій, фактичного розриву соціальної взаємодії між державою і суспільством. Дослідження саме з таких позицій дають змогу одержати відповіді на актуальні питання щодо пріоритетів економічного розвитку, напрямів підвищення ефективності управління, створення соціальної та економічної бази для формування громадянського суспільства. До речі, згідно «Програми економічних реформ на 2010-2014 роки» четвертим напрямом стратегічних перетворень в Україні передбачено «збереження й розвиток людського і соціального капіталу».

Слід зауважити що, категорія «капітал» (як одна з ключових в економічній науці) набула широкого застосування з розвитком товарного виробництва, відображаючи відносини між власниками засобів виробництва і найманими працівниками в процесі виробництва і реалізації створеного продукту (товарів, послуг) та отриманні доходу. **Загалом же капітал – це те, що продукує нову вартість.** Він функціонує в процесі виробництва, забезпечуючи отримання доходу та розвиток суспільних продуктивних сил, спираючись на чітко сформовану систему виробничих відносин. Поряд з цим капітал має сприяти поліпшенню умов діяльності, стабілізації економічного відтворення, досягненню соціальних та низки інших цілей.

Щодо соціального капіталу, то він є результатом взаємодії сукупності суб'єктів суспільних відносин, що характеризує їх внесок у створення нової вартості та економічне зростання на основі динамічного розвитку інституцій, які мають забезпечити формування сприятливого простору для реалізації можливостей індивідів, соціальних груп та спільнот, ствердження принципів громадянського суспільства.

Викладене вище дало підстави **визначити категорію «соціальний капітал»** на глобально-цивілізаційному, конкретно-історичному та локальному (вузьких функціональних спільнот, індивідуальному) рівнях.

Соціальний капітал у найбільш широкому розумінні – це сукупність ресурсів суспільства (природних, антропогенних матеріальних (уречевлених) і нематеріальних, фінансових), що, відповідаючи визнанням у політекономії ознакам власне капіталу, на певному конкретному етапі розвитку соціуму (з властивою йому су-

купністю відносин різних груп та окремих індивідів за їх позицією в суспільстві, зокрема відносинами розподілу) можуть бути потенційно використані або вже використовуються в суспільному виробництві.

У вузчому – конкретно-історичному – вимірі під соціальним капіталом слід розуміти результат (продукт) суспільно-економічних відносин, пов'язаних з формуванням, відтворенням, поліпшенням і використанням виробничих якостей та соціальних ініціатив індивіду, трудових колективів та загалом людських ресурсів (їх робочої сили), що, перебуваючи в розпорядженні країни (регіону, територіальних громад), задіюється певними особами та спільнотами для генерації нової вартості й отримання соціально-економічних переваг.

Нарешті на рівнях вузьких функціональних спільнот (насамперед сімей, малих підприємницьких структур, громад компактного проживання, об'єднаних за ознаками родового походження, національності, релігії) та особистісному соціальний капітал функціонує як сукупність елементів трудового, інтелектуального та інноваційного потенціалів, іманентних та сприйнятих морально-етичних та духовних якостей, цінностей, настанов (правил, норм, стандартів) поведінки, взаємодії, співпраці, розв'язання конфліктів, а також спектру характеристик залученості до систем і мереж формальних та неформальних соціальних комунікацій.

III. Висновки. Виходячи з цього, соціальний капітал можна трактувати як здатність певної спільноти генерувати нову вартість за рахунок ефективного використання системи комунікацій, а саме: нормативних настанов і правил; способів та методів кооперації; вміння співпрацювати в колективі та генерувати нові ідеї; механізмів і форм розв'язання конфліктів та забезпечення довіри між суб'єктами господарювання тощо.

Безумовно, викладені міркування не претендують на істину. Вони є предметом широкої

дискусії, яка розгорнулася в економічній науці, у тому числі за участю автора [6]. Але незалежно від особистих поглядів науковців щодо сутності соціального капіталу, його якісних ознак, методів дослідження тощо, він має розглядатися як потенціал економічного розвитку країни, насамперед шляхом створення та підтримки ефективних моделей його соціальної організації, постійного удосконалення суспільних відносин на всіх організаційно-економічних рівнях соціальної взаємодії в державі.

1. Юхименко П. І. Історія економічних вчень: [навч. посіб.] / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К.: Знання-Пресс, 2005. – 583 с.

2. Що таке соціальний капітал? Київська лекція Френсіса Фукуями [Електронний ресурс] // День. – 17 жовт. 2006. – № 177. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/170538>.

3. Inglehart R. Culture Shift in Advanced Industrial Society. / Ronald Inglehart. - Princeton, N.J: Princeton University Press, 1989. - 504 p.

4. Роуз Р. Достижение целей в квазисовременном обществе: социальные сети в России / Ричард Роуз. Общественные науки и современность. – 2002. – № 3. – С. 23–38.

5. Putnam R.D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Robert D. Putman. - New York: Simons Schuster, 2001. - 544 p.

6. Грішнова О. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу. О. Грішнова, Н. Полив'яна / Україна: аспекти праці. – 2009. – № 3. – С. 19-24.

7. Куценко В. І. Соціальний капітал: передумови та перспективи розвитку / В. І. Куценко / Економіка і управління. – 2010. – № 2. – С. 49-52.

8. Соціальний капітал України: теоретико-методологічні основи формування [монографія] / С. І. Бандур, Л. Г. Богуш, Т. А. Заяць та ін.]. – К.: РВПС України НАН України, 2010. – 210 с.

In the article it is expounded genesis of economic thought in relation to essence of social capital in the generalized sight; considered are theoretical and methodological approaches to its research; authorial interpretation of this scientific category is offered in accordance with the that or other level of her reviewing.